

Radost z poznání není k zaplacení (na okraj státní podpory institucionalizované vědy a aplikovaného výzkumu)

Věda od svého zrodu vytváří v mnoha ohledech svébytný obraz světa. Jeho krása není postižitelná jinými prostředky lidského usilování, ani uměním, ani řemeslem, ani technologiemi, ani věroučným odpoutáním. Myšlenky a vědecké představy vytvářející a dynamizující onen obraz světa jsou v zásadě dvojího druhu: první se stávají metodologickým instrumentáři, předurčují postup práce, druhé stojí až na konci procesu, jsou produktem vědy. Úžasné je variabilita v prvním i druhém atributu podle oborů tak, jak se rodily spolu s rozšiřujícím se zájmem o další objekty – známé, nově objevené nebo propojované do nových vztahů. Jenom na obsáhlém poli biologie – tak jak ho v současnosti reflektuje i Živa – od molekulární po ekologickou, je požitkem konfrontovat tu její část, která postupně odkrývá mechanismy život sjednocující – společné všemu živému, a na druhém pólu fenomény rozrůžňující, ve výsledku tedy biodiverzitu jako princip pro život zachovný proti vnějším změnám.

Badatel versus úředníci

Pokud rezortní manažer potažmo státní byrokrat dočetl až sem (za předpokladu, že by se vůbec takovému textu věnoval), nejspíš list odloží. Neb mu nepomůže v nakládání s tím, na jakých institucích tady a teď vědu/výzkum provozovat, v jakém to má být rozměru, resp. co je postradatelné, jak výstupy hodnotit (komu v tom věřit) a odtud: kolik do provozování investovat a jakým způsobem efektivitu kontrolovat. Odhodlá-li se vinout úvahu od bodu: Jaká je role vědy v soudobé společnosti?, nejspíš ho napadne zůstat u té „viditelnější“ (uchopitelnější) sféry, tedy u aplikací

vědy. Přitom mu za dveřmi přešlapují neúnavní lobbisté z hospodářské a podnikatelské arény, jejichž nářky na malou státní podporu za ta léta transformačního ekonomického procesu jsou unavující. Privátní firmy, resp. akciové společnosti vzniklé salámovou metodou oddělování od někdejších státních gigantů tonou v dluzích a kamarádi ve zbytkové nástupnické organizaci původního státního podniku ne vždy efektivně bojují s veřejným míněním o zakázkové využití dotačních financí (včetně těch z Evropské unie). Banky naopak rostou a rády by další reprezentativní místa a budovy. Kam ještě sáhnout? Možná právě do kultury, do vědy, do vzdělání – i tam se „válejí“ kusy majetku a vedou sem sice již menší, ale aspoň nějaké státní penězotoky. Navíc někteří sebejistí vědci, ať už z Akademie věd nebo z univerzit, si při vědomí konjunktury svého oboru „na burze“ veřejné popularity sami říkají o kvantifikaci výkonu. Bude nejlépe jim vyhovět a využít tvořivosti těch, co mají rádi veškerý svět zaškatulkovaný do zjednodušujících formulek: ještě rádi nám přihrají algoritmus k ovládnutí té jinak neovladatelné skrumáže nepřehledných disciplín s tak rozmanitými zvyklostmi, s tak různými stupni vývoje, někdy ještě odlišnými od zahraničí, protože za totality tu byly tabu. Jakmile se metoda jednou uzákoní, pohltí se navzájem a bude pak stačit každoroční drobná modifikace buď v čitateli, nebo ve jmenovateli zlomku, či jak to bude vypadat. A s ovládnutím institucionalizované vědy máme vystaráno.

Badatel versus podnikatelé

Tohle není třeba říkat zkušeným vědcům, ale mladým adeptům možná ano: První

a nejdůležitější věcí ve vědě je, že nesmíte vědět, jaký výsledek získáte. Tato filozofie je ovšem v přímém rozporu s tím, co po nás chce, resp. jak nás chce mít zmáknuté hodnotitel, přidělovatel peněz, státní úředník. Vrací se to stále, i v současné vzrušené atmosféře nad restringující reformou vědy a výzkumu (VaV) zaznívá z té strany, odkud především vítr fouká, v prohlášeních Hospodářské komory nebo Svazu průmyslu a dopravy: „požadavek zjištění, jaký uskutečněný vědecký výzkum bude realizovatelný v horizontu 5–10 let“, resp. obecně „fakta o rentabilitě“ (ta, jak bylo v případě dobře měřitelného aplikovaného výzkumu podporovaného hospodářskými ministerstvy publikováno, dokládají „černé díry“ při využívání financí na výzkum a minimální efektivitu). Pokud odpovědi na vědecké otázky předem znáte a dokážete si výsledky naplánovat, není třeba shromažďovat důkazy. Když něco nevíme a chceme to teprve zjistit, máme k dispozici zhruba dva možné přístupy podle charakteru oboru – v případě opakujících se objektů provést experiment, v případě unikátních jevů vázaných např. na geografické souřadnice konat pozorování, resp. monitorování relevantních parametrů, hledat logické souvislosti mezi fakty a jejich konzistenci. Ekonomistní výkaznictví do výhledu v běžném slova smyslu tu představuje problém. Přímo posuzovatel navrženého projektu, tedy víze ve stavu zrodu, musí prozíravě a citlivě zhodnotit kvalifikovanost navrhovatele v postupu kroků, odhadnout z jeho předchozích doložených výsledků schopnost interpretace zjištěného a rámcově posoudit adekvátnost plánovaných nákladů. Nemůže zaručit kladný či záporný výstup proponovaných experimentů, ale má vědět, že obě alternativy budou znamenat posun vpřed. O bezprostředním ekonomickém výstupu tu není řeč, jakkoli potenciál tušíme. Kolik dalších mezikroků k aplikaci bude ještě následovat, na to nechť si Hospodářská komora – pokud je nemá – najme odborníky z vyspělého zahraničí, kde firemní experti pro podniky aktivně sledují prominentní vědecké časopisy v jednotlivých praktických odvětvích.

„Reforma systému výzkumu, vývoje a inovací v ČR“ pracuje s krédem „z peněz znalosti, ze znalostí peníze“ ve jménu podpory „inovačního prostředí“ a „spolupráce výzkumných organizací s podniky ekonomickými nástroji“. Vláda, která reformu zaštitila, dlouhodobě deklaruje chybějící větší participaci průmyslové sféry na podpoře vědecko-výzkumné infrastruktury. Prozatímni ukázky činů v praxi však ukazují na pokusy zprůchodnit můstky mezi majetkovými a peněžními zdroji státní a soukromé sféry na úkor veřejnoprávního sektoru (např. kauza fakultních/univerzitních nemocnic v legislativních návrzích týkajících se vysokého školství stejně jako posílení kompetencí správních rad univerzit a do nich dosazovaných bossů z komerčních a komunálně-politických kruhů). Zcela opačné nasměrování penězotoků, tedy dovnitř šiku privatizérů, začíná vypadat jako frontální fenomén (nejen stagnace, resp. krácení institucionálních prostředků pro vědu na úkor neprůhledného polykání „aplika-

cemi“, ale třeba i tlaky na dotování soukromých škol systémem normativů na hlavu studenta, jako je tomu zatím u veřejných vysokých škol). Ilustrativní příklad již „hotové“ praxe možno citovat: „Účelovou podporu formou dotace jsme v rámci programu TIP zatím přiznali 421 projektům výzkumu a vývoje v celkové částce 1,057 miliardy korun“ (mluvčí Ministerstva průmyslu a obchodu). A na jiném místě při dotazu na přesnější informace o firemních programech, které dotaci obdržely, jako je např. projekt, který by měl končit až v r. 2017 a stát do něj investuje přes 11 miliard Kč, se dovídáme: „V současné době jsou informace o projektu nevěřejné“ (Ekonom, 2009, 33: 18).

Badatel versus autority

Je sice pravda, že v běžném „provozu“ společnosti nectění autorit, alespoň těch morálně pevných, život všem narušuje, komplikuje a je příčinou trendů k extremismu a k nefungování samozřejmostí. Nicméně když mluvíme o svobodném prostoru myšlenek ve vědě, nesmíme se nechat ovlivnit jakoukoli světskou autoritou. Ta není zdrojem objektivní informace. Ani v tom, co je patřičné či nepatřičné v bádání, ani v tom, kterou část ze zjištěných dat k celkovému vyhodnocení použít/nepoužít. U nás díky zdaleka nedonošené demokracii a grunderskému kapitalismu, jaký prožila Amerika nebo Austrálie ve svých dávných počátcích, se dá modelově použít autorita státně nejvyšší, jejíž příznačný aktivismus má v této věci mimořádný rozměr. Prezident Václav Klaus se hned zpočátku relativního snižování výdajů na vědu dal neprodleně slyšet: „Je iluzí myslet si, že vědecké bádání či podobné aktivity mají pro budoucnost České republiky vyšší význam než např. zdravotnictví, policie, státní správa atd. S tím – ač akademicky myslící a cítící člověk – nemohu souhlasit.“ Nezmiňuje se už o tom, jaký rozdíl v potřebné době „výcviku“ po výpadku jedné profesní generace existuje mezi badatelskou sférou a např. policisty, ani o tom, že vyspělé státy v době ekonomické krize nesnižují, ale naopak zvyšují výdajový podíl na tak strategickou rozvojovou oblast, jakou je věda a vzdělání. „...Mám za zlé nejen politikům, ale i mnoha vědeckým oborům, že rezolutně neupozorňovali na rizika bezhlavě a voluntaristicky expandujících odvětví, různých finančně astronomicky náročných alarmistů (jako je např. „bublina“ tzv. globálního oteplování...)“, pokračuje V. Klaus. Podle této formulace ztotožňuje jedno, jím neoblíbené odvětví zkoumání se zpolitizovaným hnutím (aniž by se navíc zabýval faktickým vývojem poznatků, které i ono hnutí alespoň zčásti a čím dál více legitimizují). Avšak zejména na přehlíží liberalizovaný systém soutěže o podstatnou část prostředků, které k rozvoji vědy po r. 1989 u nás přispěly. Nejen nekompetence ve zbytečně zpolitizovaném tématu globální klimatické dynamiky, ale nově též v problematice dlouhodobé proměnlivosti života na Zemi (viz medializovaná diskuze kolem semináře Centra pro ekonomiku a politiku – CEP k výročí Ch. Darwina se skandálním vystoupením Petra Hájka z prezidentské

kanceláře) propůjčuje skrz jeho „dítě“ CEP půdu nepochopitelnému podbízení se iracionalitě nebo možná účelovosti. Přímočaře uvažující prostý občan si patrně odpoví pádným soudem o předlistopadovém Prognostickém ústavu Akademie věd, jenž sice nepředpověděl nic z toho, co se později přihodilo, ale vyvrhl do všech budoucích partají své zaměstnance, kteří rozprostření od pražského návrší až po Brusel jako zázrakem setrvávají na novodobé politické scéně do žhavé současnosti dnešní ekonomické krize. Křivku jejího postupu nikdo z nich ani vzdáleně neodhadl. Výstižně roli masy protagonistů poválečné ekonomické branže mapují význační ekonomové oslovení deníkem Financial Times (What is the point of economists?, 28. 7. 2009), kde zaznívá z empirie odvozená metafora přirovnávající je k appendixu, na který jsme si již zvykli podobně jako na pizzerie nebo nádražní osobní váhy. Svým rozdělením do vyznačských klanů mohou být coby společenských fenomén zajímaví především pro behaviorální psychology.

Podle zadání redakce by tento text měl být poněkud více osobní. Nechci se tomu vyhnout, ale zároveň nechci komentář natahovat. Pro úplnost: zhruba polovinu dosavadního profesního života jsem strávil na půdě Akademie věd a druhou na půdě Univerzity Karlovy, spoluzakládal jsem společné pracoviště obou institucí a participoval na sdílených projektech. První velký rozruch kolem financování vědy srovnávaný některými kolegy se současnou situací proběhl na přelomu let 2004/05. Akademická obec silně prožívala s médii ministersky zpackanou „soutěž“ o institucionální finance (tzv. výzkumné záměry) na období 5–7 let. Byť ve vnímání soutěže o peníze lze nalézt analogie s dnešní situací, existují rozdíly, hlavně v metodikách: tehdy byla váha parametrů projektových návrhů posuzována jmenovanými hodnotitelskými grémii (teď se ve scientometrickém algoritmu zdůrazňuje kritický moment mechanistického glajchšaltování). Přírodovědecká fakulta UK patřila mezi několik těžce postižených institucí s nesporně špičkovými týmy, u nichž hodnotitelé „pomínuli“ výborné výsledky navrhovatelů z předchozího období, čímž mělo dojít k rozprašení týmů a snížení konkurenceschopnosti fakulty jako celku. V roli děkana fakulty vytíženého po další dva roky intenzivními aktivitami k zacementování finančního výpadku a udržení badatelských skupin jsem už opakovaně poděkoval těm kolegům z Akademie věd, kteří veřejně zvedli hlas a napomohli tak k nápravě. Výsledkem bylo po dvou letech vyhlášené ještě jedno kolo soutěže o výzkumné záměry se spravedlivější metodikou hodnocení a jakkoli šlo o významně menší finanční perspektivu, došlo alespoň k částečné nápravě. Následky r. 2005 však v materiální i psychologické oblasti trvají dodnes.

Principiální pospolitost vědecké komunity je založena na sdílení hodnot bez ohledu na to, v jakém typu instituce kdo působí a nejnešťastnější by bylo nechat se vehnat do meziinstitucionálního rozkolu. Přirozeně se střídající vlny oborových konjunktur, momentální nedostatek ná-

stupců v některém odvětví nebo chyby ve státním managementu té které disciplíny v minulosti by nás neměly dovést zpět k eliminaci širšího zázemí tak, jak to předváděl někdejší režim v podobě „progressivních“ a „útlumových“ směrů. Jakkoli excellence je potřebná, jistá „udržovací elita“ schopná alespoň rozumět výsledkům v oboru vyprodukovaným jinde a umožňující jejich přenos do výuky nebo do aplikací, je pro stát strategickou hodnotou. Pravdou je – jak často zaznívá v obraně Akademie věd – že vysoké školy nezávisí jen na jednom zdroji institucionálního financování – když vyschne tok na výzkum, zůstane tok na výuku. Rád bych však upozornil, že toky nelze „přelévát“, fakulty absolvují rok od roku víc a víc různých kontrol od Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy po Nejvyšší kontrolní úřad, které jako první věc zkoumají striktní účetní oddělenost využívání obou typů prostředků a navíc se objem peněz dotující výukové výdaje na studenta rok od roku snižuje. Kromě toho si u výzkumných univerzit nelze dělat iluze, že by kvalita výuky nedoprovázené vědeckou aktivitou pedagogů procházela dál akreditačními kritérii – k zániku pracovišť by s menším zdržením došlo rovněž. Takže tento argument má omezenou platnost. Pokud v čelním střetu s aktuální překotností přijmeme potřebu transformace po periodách letitých váhání, je zřejmé, že co po správné linii bolí Akademii věd nejvíc, je případná ztráta autonomie a nepřítomnosti byrokratické kurately. Té si naopak „užívají“ vysoké školy spravované rezortním ministerstvem, které má vedle nich na starosti agendy všech nižších typů škol až po mateřské. Když vyjdou za platy do ulic stávkovat učitelé, veřejnost neví, že jejich dříví většina odzdola po střední školskou úroveň je státními úředníky, na rozdíl od většiny vysokoškolských pedagogů z veřejnoprávních institucí, kteří si tudíž nátlakem nevynutí nic. Prvním krokem ke změně by tedy mělo být dobře připravené legislativní sblížení u prototypů vědeckých institucí, jako jsou např. Akademie věd a výzkumné univerzity za současného oddělení univerzit od mateřských školek a učilišť. Přestože lze pochopit averzi k nadřazenému arbitru, pak alespoň dočasným nástrojem k odpracování zákonodárného procesu by mohlo být Ministerstvo vědy a vysokého školství. Sbližující legislativní prostředí by také logicky spravedlivěji „propouštělo“ jednotnou metodiku k hodnocení vědy, jakkoli jsem pradávným skeptikem k možnosti, že by vzoreček mohl být vylepšen – vždy bude pro rozhodovatele jen nástrojem k účelové manipulaci.

„Zmocňuje se nás zvláštní neklid ducha a znepokojení, obracíme-li mezi věcmi, po nichž naše srdce touží a s nimiž se královské úvahy setkávají neustále, břit myslí především k tomu, jak by se naše České království..., mohlo řízením našeho správcovského výnosu v našich dobách mistrovsky zaskvít také hojností moudrých mužů.“ – vepsal Karel IV. do Zakládací listiny Vysokého učení, které dne 7. 4. 1348 založil k vytvoření svobodného prostoru tvůrčího bádání omezeného pouze jedním – etickým – imperativem.